
BESEDILNI SVETOVI V POEZIJI

DANETA ZAJCA

Namen prispevka je predstaviti kognitivnostilistično analizo pesniških besedil na primeru poezije Daneta Zajca. Gre za tip analize, ki se osredotoča na besedilne svetove kot miselne konstrukte, ki so posledica interakcije med sprejemnikom in besedilom. Na podlagi besedilno pogojenih inferenc ter sprejemnikovih že obstoječih védenj in izkušenj s svetom, v katerem živi, je mogoče poglobiti in razširiti spoznanja o načinih gradnje besedila. To hkrati pomeni dopolnitev in obogatitev jezikovnostilističnih analiz.

1 Uvod

Sodobni pristopi k preučevanju besedil temeljijo na spoznanju evropskega besediloslovja in ameriške analize diskurza, da je besedilo treba preučevati kot celoto v kontekstu. Ker pa je sam pojem konteksta kompleksen, kar so med drugim prikazali tudi kriteriji besedilnosti Beaugranda in Dresslerja (1981), se je kot najučinkovitejša metoda raziskovanja in preučevanja besedil izkazala interdisciplinarna metoda. To pomeni, da so raziskovalci pri preučevanju besedil začeli uporabljati in združevati spoznanja različnih disciplin v povezavi s predmetom preučevanja.

Za slovenske na spoznanjih besediloslovja temelječe jezikovne analize besedil bi bilo mogoče trditi, da sledijo evropskim smernicam na tem področju in da si raziskovalci izbirajo metodo in združujejo različna znanstvena spoznanja glede na predmet preučevanja. Zdi se, da nekoliko izstopa zlasti povezava besediloslovnih spoznanj s pragmatiko. V osrednjeslovenskem prostoru tako besediloslovna spoznanja primarno povezujejo s pragmatiko npr. Korošec, Schlamberger Brezar in Kranjc.

Tomo Korošec se ob upoštevanju spoznanj Beaugranda in Dresslerja ter češkega funkcijskega jezikoslovja pri stilistični analizi oglaševalskih besedil približno v enaki meri osredotoča na jezikovne in nejezikovne (pragmatične) dejavnike, cilj analize pa se zdi tipološka predstavitev posameznih vrst oglaševalskih besedil (Korošec 1981: 175, Korošec 1986: 49, Korošec 1988: 83–85, Korošec 1998: 312, Korošec 2004: 202, Gorjanc 1998a: 37 in Gorjanc 1999: 37). Mojca Schlamberger Brezar se pri analizi pogajalskih besedil predvsem na osnovi francosko-švicarskih teoretičnih spoznanj odloči za pragmatični pristop v povezavi s filozofijo, pri čemer je pomemben funkcijski okvir oz. tesnejša povezava z jezikom (Schlamberger Brezar 1996: 4 in Gorjanc 1998b: 368). Simona Kranjc pa se pri preučevanju elektronskih besedil ob upoštevanju spoznanj Beaugranda in Dresslerja osredotoči predvsem na tista jezikovna sredstva, ki vplivajo na socialni oz. situacijski kontekst besedil, kar pomeni, da nekoliko več pozornosti nameni pragmatičnim dejavnikom (Kranjc 2004: 68–79). Vojko Gorjanc se pri preučevanju konektorjev v znanstvenih besedilih ob siceršnjem zavedanju pomembnosti širšega konteksta oz. koherence na začetku odloči za pristop, ki je predvsem na podlagi spoznanj van Dijka ter Hallidaya in Hasan, delno pa tudi Beaugranda in Dresslerja, primarno osredotočen na strukturo besedila, tj. besedilno skladnjo in besedilni pomen oz. jezik v besedilu (Gorjanc 1998a: 10, Gorjanc 1998b: 367 in Gorjanc 1999: 139), v zadnjem času pa se posveča tudi analizi elektronskih besedil v družbenopolitičnem okvirju (Gorjanc 2005: 20–30), pri čemer je pozornost usmerjena predvsem na družbenopolitične in ideološke dejavnike, ne toliko na sam jezik besedil. Marko Stabej pa besediloslovna spoznanja gradi na podlagi spoznanj Beaugranda in Dresslerja (Gorjanc 1999: 140). Pri preučevanju pesniških besedil se zaradi njihove narave odloči za kompleksno jezikovnostilistično analizo v povezavi s širšim, socialno-zgodovinskim in delno tudi kognitivnim kontekstom (Stabej 1994 in Stabej 2002: 339–348). Vsem pristopom je torej skupno preučevanje besedil v dejanski rabi, stopnja kompleksnosti analiz pa je različna, saj se kontekst upošteva v različni meri glede na uporabljeno teoretično ozadje in preučevani problem.

Spoznanje, da je besedilo dinamična pojavnost oz. da je analiza diskurza dinamična analiza, kar pomeni, da sta tvorec in sprejemnik aktivno vpletena v besedilu oz. diskurzu (Beaugrande 1985: 47), je nakazalo nezadostnost samo besediloslovnih spoznanj na področju koherence oz. smiselne povezanosti besedila in je povezalo jezikoslovje s kognitivnim jezikoslovjem in psiholingvistiko. Koherenca je tako postala središčni pojem preučevanja, saj so začeli jezikovne pojave v preučevanem besedilu prepoznavati in interpretirati v povezavi s sprejemnikovimi védenji, pričakovanji, sklepanji (Fillmore 1985: 15), kar je pomenilo nadgradnjo oz. dopolnitev

besediloslovnih spoznanj. Začetna predvsem na površinske slovnične povezovalce besedila osredotočena usmerjenost besediloslovja, na katero sta v anglosaškem in tudi slovenskem prostoru vplivali zlasti monografija Teuna van Dijk *Some aspects of text grammars* iz leta 1972 ter monografija Hallidaya in Hasan *The Cohesion in English* iz leta 1976 (van Dijk 1985: 6 in Gorjanc 1998a: 17–18), se je tako nekoliko preusmerila in razširila tudi na kazalce globinske povezanosti besedila v povezavi s tvorčevim in sprejemnikovim procesiranjem besedila, ki sta jih v svoji monografiji iz leta 1981 nakazala že Beaugrande in Dressler.

Kognitivna stilistika kot interdisciplinarna veda je prevzela spoznanja besediloslovja in analize diskurza. Gre za podrobno jezikovno analizo predvsem literarnih besedil z upoštevanjem kognitivnih struktur, ki so osnova za ustvarjanje in sprejemanje jezika (Semino in Culpeper 2002: IX).

V članku bo s kognitivnostilističnega vidika obravnavana poezija Daneta Zajca. Pri tovrstni analizi so v ospredju besedilni svetovi kot rezultat kompleksnih kognitivnih procesov, ki so del procesa sprejemanja besedila in zajemajo različne bolj ali manj zahtevne miselne operacije, kot so zaznavanje in razčlenitev signala, identifikacija besed, razčlenjevanje, inferiranje, ustvarjanje mentalnih modelov in pričakovanja. Vse te operacije se med procesom sprejemanja besedila na različne načine prepletajo (Nebeská 1992: 59–67). Takšna analiza lahko ponuja globlji vpogled v načine gradnje določenega besedila kot celote, ki se realizira v določenem trenutku med procesom sprejemanja besedila.

2 Kaj je besedilni svet

Pojem besedilni svet je v pričujočem članku zaradi cilja raziskovanja in glede na to izbrane vrste analize omejen predvsem na spoznanja besediloslovja v povezavi s kognitivno psihologijo, pri čemer so, predvsem kar se tiče poimenovanj posameznih besedilnih svetov, delno upoštevana tudi spoznanja logike. To pomeni, da so upoštevana spoznanja teorije shem, ki na osnovi spoznanj umetne inteligence in kognitivne psihologije (metafora, mentalni modeli) preučuje učinkovanje besedilnih svetov v povezavi s kognitivnimi procesi pri sprejemniku, tj. uporabo lastnega védenja, izkušenj ipd., in pragmatične analize diskurza, ki preučuje možne odnose med referenti v besedilnem svetu in upošteva spoznanja besediloslovja. Sicer pa pojem besedilni svet izvira iz teorije možnih svetov kot interdisciplinarne vede, ki ima svoje korenine v filozofiji in logiki in se ukvarja z različnimi logično možnimi in

nemožnimi področji besedilnega sveta (Semino 1997: 4–12, 234 in Červenka 2004: 9, 32, 53). Leta 1999 je glede na spoznanja predstavljenih disciplin Paul Werth razvil teorijo besedilnega sveta.¹

S kognitivnostilističnega vidika bi tako besedilni svet lahko označili kot gibljivi kontekst, ki nastaja med procesiranjem besedila. To pomeni, da gre za kontekst, ki se aktivno oblikuje in preoblikuje v avtorjevih ali sprejemnikovih mislih med govorjenjem, pisanjem, branjem ali poslušanjem besedila oz. po govorjenju, pisanju, branju ali poslušanju besedila, če gre za kompleksnejše in zahtevnejše besedilo.

Ker sta tvorjenje in sprejemanje besedil dva različna kompleksna procesa, kar posledično pomeni tudi, da se kontekst produkcije in kontekst recepcije besedila razlikujeta (Semino 1997: 5), bo pozornost v tem članku usmerjena na besedilne svetove, ki nastajajo pri sprejemanju besedil. V središču bo torej besedilni svet kot možen rezultat interakcije med sprejemnikovimi kognitivnimi procesi in besedilom (Semino 1997: 119, 161, 253). Besedilni svet bi tako lahko opredelili tudi kot tisti del procesa sprejemanja besedila, ki omogoča koherenco besedila. Nobenega besedila namreč ni mogoče dojemati kot koherentnega, ne da bi pri tem bila uporabljena posameznikova védenja (Červenka 2003: 30, 31, 58).

Ljudje živimo v neki družbi, kulturi, v kateri načeloma upoštevamo enake norme in zakone, ki vladajo v družbi, imamo zagotovljeno osnovno izobraževanje po učnih načrtih in v komunikaciji večinoma uporabljamo enoten jezik.² Vse te »skupne« družbene in kulturne izkušnje ustvarjajo določeno količino t. i. skupnih védenj, zaradi katerih se vsi ljudje v določenih situacijah enako odzivamo. To pomeni, da besedilni svetovi niso popolnoma subjektivni, čeprav so v veliki meri odvisni od posameznikovih védenj in izkušenj. Skupne kulturne in družbene izkušnje in védenja pripadnikov neke družbe so namreč element, ki omogoča, da je podoba besedilnega sveta vsaj do neke mere mogoče predvideti. Poleg tega pa podoba besedilnega sveta tudi na besedilni ravni objektivizirajo t. i. gradniki besedilnega sveta, ki sprožijo premike v obstoječem besedilnem svetu,³ na osnovi katerih se lahko oblikuje nov besedilni svet oz. nova

¹ Gl. <<http://www.nottingham.ac.uk/english/nlc/lahey.pdf>>, <<http://www.nottingham.ac.uk/english/nlc/gavins.pdf>> in <<http://www.ucm.es/info/circulo/no13/hidalgo.htm>>.

² Po Werthu tovrstna pojavnost predstavlja diskurzivni svet – gl. <<http://www.nottingham.ac.uk/english/nlc/gavins.pdf>> in <<http://www.ucm.es/info/circulo/no13/hidalgo.htm>>.

³ Stockwell (2002: 78–79) omenja zaznavne, prostorske, časovne, besedilne, kompozicijske premike in premike, ki se tičejo socialnih odnosov med referentom in ostalimi entitetami v obstoječem besedilnem svetu. Gre za različne načine, kako se preko jezikovnih kazalcev spremeni oz. nakaže dinamika besedilnega sveta. Če se npr. v besedilu pojavita osebni zaimek *on* in kazalni zaimek *tam*, je to znak za začetek oblikovanja novega besedilnega sveta, kar pomeni spremembo glede na obstoječi besedilni svet.

plast obstoječega besedilnega sveta. Med gradnike besedilnega sveta sodijo jezikovni kazalci, kot so deiktični izrazi,⁴ glagoli, spremembe glagolskega časa, premi govor in pogojni stavki, ki gradijo neki besedilni svet znotraj obstoječega besedilnega sveta.⁵

Na samo podobo oz. rekonstruiranje sveta, ki ga projicira besedilo, torej na ravni kognitivne predstavljalnosti vplivajo skupne izkušnje pripadnikov neke kulture in družbe, na besedilni ravni pa določeno predstavo spodbujajo jezikovni kazalci, ki hkrati tudi predstavljajo meje določenega besedilnega sveta.⁶ Zaradi tega je mogoče besedilne svetove opisovati na enak način, ne glede na to, da je dejanska podoba nekega besedilnega sveta med procesom sprejemanja določenega besedila vedno subjektivna, saj se količina védenj in izkušenj⁷ od posameznika do posameznika razlikuje (Semino 1997: 124 in Stabej 2002: 346). Če besedilo potrjuje sprejemnikova védenja in izkušnje, bo svet, ki ga besedilo nakazuje in prikazuje, sprejemnik zaznaval kot konvencionalen, znan, resničen. Če pa je besedilo v nasprotju s sprejemnikovimi védenji in izkušnjami, pa bo svet, prikazan in nakazan v besedilu, sprejemnik zaznaval kot odklonski, nekonvencionalen, alternativen (Semino 1997: 155). Dejanska podoba besedilnega sveta nekega besedila je torej odvisna od vsakega posameznika, jezikovni kazalci v besedilu in skupne kulturne in družbene izkušnje pripadnikov neke družbe pa to podobo do neke mere usmerjajo in hkrati omogočajo njeno opisljivost.

Literarna interpretacija pomeni povezavo nekega besedila s podobnimi besedili, avtorjevim življenjem ali določenimi filozofskimi spoznanji oz. s situacijskim kontekstom in kontekstom širših okoliščin (Su 1994: 66–68). Ustvarjanje oz. opisovanje besedilnega sveta pa še ne pomeni literarne interpretacije. Opis besedilnega sveta določenega besedila predvsem nakazuje možne povezave na osnovi jezikovnih kazalcev znotraj besedila kot celote, kar pomeni, da se v prvi vrsti navezuje na besedilni

⁴ Deiktični izrazi povezujejo izjave s časovno-prostorskimi okoliščinami izjavljanja, pri čemer prvoosebni referent funkcionira kot deiktično središče. Med deiktične izraze sodijo osebni zaimki, kazalni zaimki, prostorski in časovni prislovi, velelniki, vprašanja, izrazi, ki se nanašajo na besedilo (npr. *sledi, v naslednjem odstavku* ipd.). (Semino 1997: 33–35, Stabej 2002: 339, 340, van Peer in Graf 2002: 131 ter *ESČ* 2002: 105. V zvezi s tem gl. tudi <<http://www.ucm.es/info/circulo/no13/hidalgo.htm>> in <<http://www.ucm.es/info/circulo/no2/hidalgo.htm>>.)

⁵ <<http://www.nottingham.ac.uk/english/nlc/gavins.pdf>>.

⁶ <<http://www.nottingham.ac.uk/english/nlc/gavins.pdf>> in <<http://www.ucm.es/info/circulo/no13/hidalgo.htm>>.

⁷ V človekovih možganih so uskladiščena različna védenja: deklarativno za opisovanje, proceduralno za načine delovanja, védenja o posameznostih in razredih pojmov, jezikovna védenja (slovnica, leksika, pravila organizacije), védenja o parajezikovnih in neverbalnih sredstvih, interakcijska védenja (pravila rabe v določenih situacijah), védenja o globalnih besedilnih strukturah, védenja za ustvarjanje hipotez in primerjanje izsledkov (Nebeská 1992: 69, 97, Hoffmannová 1997: 103–105 in *ESČ* 2002: 52–53). Na osnovi teh védenj se oblikujejo izkušnje, oboje pa vpliva na predstave in posledično na reakcije posameznikov.

kontekst. Bistvo tovrstnega pristopa k besedilom v nasprotju z literarno interpretacijo ni v vsebini in količini uporabljenih inferenc⁸ s strani sprejemnika, ampak v novih spoznanjih o stilu besedila, ki pomenijo dopolnitev in obogatitev stilističnih analiz. Preko besedilno pogojenih inferenc in že obstoječih védenj in izkušenj s strani sprejemnika besedila je namreč mogoče poglobiti in razširiti spoznanja o načinih gradnje besedila. T. i. psihični kontekst, kot bi tudi lahko imenovali posameznikova védenja in izkušnje, ki se v možganih združujejo v mentalne modele,⁹ torej preko možnih besedilnih svetov omogoča dodatno nakazovanje načinov gradnje besedila, kar bi lahko bila nekakšna predstopnja literarne intepretacije besedila.

3 Besedilni svetovi v pesniških besedilih

Za pesniška besedila je značilna gospodarnost izražanja in težnja po čim večji informativnosti, kar je pogojeno z obliko tovrstnih besedil. To pomeni, da na podobo besedilnega sveta na besedilni ravni primarno vpliva že sama oblika pesniškega besedila (Stabej 1994: 78), saj so jezikovna sredstva v osnovi podrejena ritmu in kompoziciji pesmi (Červenka 2003: 34, 61, 62, 63). To z vidika avtorja še zlasti v sodobni poeziji pomeni kreativno rabo jezika,¹⁰ kar zajema prisotnost številnih eliptičnih struktur, večpomenskih in metaforičnih izrazov, nejasno definiranih referentov ipd. (Stabej 1994: 78 in Stabej 2002: 345), s stališča sprejemnika pa to pomeni večjo vpletenost v besedilo ter kompleksnost in zahtevnost kognitivnih procesov, ki spremljajo proces sprejemanja pesniškega besedila. Verzna oblika pesmi namreč lahko zaradi nekompatibilnosti s prevladujočimi védenji o besednem redu, uskladiščenimi v sprejemnikovih mislih, sprejemnika na začetku oddalji od določene realne izkušnje s svetom, ki je osnova za vzpostavitev kakršnegakoli besedilnega sveta. Poleg tega v pesniških besedilih časovna dimenzija, predmetni kontekst, vzročne zveze in vrstni red elementov niso tako pomembni kot v prozi (Červenka 2003: 13, 24). Zato so besedilni svetovi v pesniških besedilih v primerjavi z besedilnimi svetovi v prozi bolj predstavno odprti, kar pomeni, da pri vzpostavljanju zahtevajo nekoliko več kognitivnega napora in se lahko oblikujejo na različne načine, kar bo prikazano na primeru analize besedilnih svetov v poeziji Daneta Zajca.

⁸ Inference so miselni procesi, ki na osnovi površinske in globinske strukture besedila omogočajo ustvarjanje besedilnega sveta in posredno tudi ustvarjanje besedilnega smisla (Lotko 2003: 110 in <<http://www.nottingham.ac.uk/english/nlc/lahey.pdf>>).

⁹ Mentalni modeli so natančneje opredeljeni v monografiji Phillipa Nicholasa Johnson-Lairda iz leta 1983 z naslovom *Mental models: towards a cognitive science of language, inference, and consciousness*.

¹⁰ Kreativna raba jezika je poleg poezije tudi značilnost proze, oglaševalskih besedil in šal – gl. <<http://www.ucm.es/info/circulo/no13/hidalgo.htm>>.

4 Besedilni svetovi v Zajčevem pesniškem opusu

Jezikovne analize pesmi v Zajčevem pesniškem opusu s pomočjo kognitivnega pristopa (Jarnovič 2004: 44–45, 47–48, 51–94) so pokazale, da jezikovni kazalci v pesmih Daneta Zajca večinoma nakazujejo alternativne besedilne svetove, ki jih je glede na uporabljene jezikovne izraze skoraj vedno mogoče do neke mere povezati s sprejemnikovimi izkušnjami s svetom, kar pomeni, da so hkrati tudi aktualni (Jarnovič 2004: 23, 93, 95). Stopnja alternativnosti besedilnih svetov, ki je povezana z jezikovnimi kazalci v pesmih, pa je različna.

Zaradi dejstva, da je Zajčeva poezija pisana v svobodnem verzu, katerega značilnost je razrahljana skladnja (Stabej 1994: 78 in Bjelčevič 1997/1998: 257), je bilo kazalce aktualnih besedilnih svetov, ki praviloma nastajajo na podlagi slovnične in leksikalne povezanosti besedil, mogoče najti le v nekaj primerih. Zato bo v nadaljevanju pozornost usmerjena predvsem na nekatere načine besedilnega nakazovanja alternativnih besedilnih svetov ter na njihovo povezljivost z aktualnim besedilnim svetom.

BITI KAPLJA

Biti kaplja na *tvojih* prsih,
biti svetla čista **kaplja**
 na žejni koži,
biti nemirna **kaplja**
 na vročih prsih, 5
biti posrkana **kaplja** na *tvojem* telesu.

Biti trska v *tvojem ognju*,
biti plameneč **ogenj** v *tvojem ognju*,
biti velik **ogenj** 10
 v **ognju** *tvojega* življenja,
goreti, goreti, zgoreti
 in **biti** pepel, ki ga raznaša
 dih *tvoje* strasti,
ničesar več čutiti, **ničesar več** želeti.

Le v uničenju je mir in ljubezen, 15
le v uničenju je neskončna zvestoba,
 mrtve stvari ljubijo z mirom večnosti,
 o **biti** skala v polju
tvoje ljubezni.

Požgana trava, 28. (Ležeče in krepko označila U. J.)

Skozi celotno pesem se ponavlja skladijska struktura z nedoločnikom *biti*, kar je eden od besedilnih kazalcev, ki nakazujejo en besedilni svet. Na kognitivni ravni tovrstno strukturno ponavljanje po eni strani zaradi kataforičnega značaja strukture omogoča postopno oblikovanje besedilnega sveta. Po drugi strani pa je posledica eliptičnosti takšne strukture odprtost koherence oz. različne možnosti (ne nujne) predstavnih zapolnitve strukture. Zaradi odprtosti koherence lahko sprejemnik avtomatično podobo besedilnega sveta v večji meri gradi na osnovi lastnih védenj in izkušenj, uskladiščenih v možganih, kar pomeni, da se bo besedilni svet v večji meri povezoval z neko posameznikovo dejansko izkušnjo s svetom. Alternativni besedilni svet, ki ga besedilno nakazujejo metaforični izrazi in genitivne povezave, se torej lahko glede na sprejemnikova védenja in izkušnje v večji meri povezuje z aktualnim svetom. Poleg ponavljanja nedoločniških struktur pa enotnost besedilnega sveta nakazuje tudi prisotnost nedefiniranega drugoosebnega referenta, ki ga besedilno nakazujejo oblike svojilnega zaimka *tvoj*, ter besedna zveza v naslovu, ki jo je na kognitivni ravni predstavnost mogoče povezati z besedno zvezo v zadnjem verzu pesmi. V prvi kitici se prepletata pomenski polji vode (*kaplja*) in telesa (*prsi, koža*). Ponavljanje skladijske strukture *biti kaplja* na zvočno-ritmični ravni kognitivno omogoča oblikovanje zvočnega vtisa kapljanja, saj se samostalniki *kaplja* ponovi približno na vsakih pet besed. V drugi in tretji kitici se besedilno prepletata pomenski polji ognja (*trska, plamenč ogenj, goreti, pepel*) in metaforičnega ognja v povezavi z nedefiniranim drugoosebnim referentom (*tvoj ogenj, ogenj tvojega življenja, dih tvoje strasti*). Pogosto ponavljanje samostalnika *ogenj* in zaporedno ponavljanje istega strukturnega vzorca v 14. verzu lahko na kognitivni in zvočno-ritmični ravni vpliva na intenzivnost predstave. V zadnji kitici členek *le* in medmet *o* funkcionirata kot besedilna kazalca nedefiniranega prvoosebnega referenta in na besedilni ravni predstavljata dodatno povezavo z alternativnim besedilnim svetom. Besedilni svet v pesmi *Biti kaplja* je torej alternativni in preko gradnikov besedilnega sveta povezan v celoto. Skladijsko ponavljanje strukture nedoločnika in samostalnika, katerega posledica je odprtost koherence besedila, lahko glede na sprejemnikova védenja in izkušnje s svetom predstavlja povezavo z aktualnim besedilnim svetom. Alternativni besedilni svet pa nakazujejo oblike svojilnega zaimka za nedefiniranega drugoosebnega referenta (npr. *tvojem* ipd.) ter medmeti in členki.

Si videl plavega človeka
So mu sijale kosti
So mu sijale kosti plavo

*Si videl **kako se je kotalil***
kako se je ves kotalil
Zelo plav se je

<i>Si ga videl kako se je razpočil</i>	
Kako se je <u>plav</u> razpočil	
<i>Si ga videl kako je frčal po zraku</i>	
Kako je frčal zelo visoko na vse strani	10
In tudi zelo nizko na vse strani	
<i>Si videl kako ni zgubljal <u>plave barve</u></i>	
Na vse strani je ni zgubljal	
<i>Si ga videl kako te je zajahal</i>	
Kako te je <u>plav</u> zajahal	15
<i>Si ga čutil kako se je plavo slinil</i>	
<i>Si ga slišal kako je plavo deževal</i>	
<i>Si ga videl kako te je zelo lahek zajahal</i>	
<i>Si ga čutil kako se je hitro polnil</i>	
<u>s plavo barvo</u>	20
<i>Si ga čutil kako težka je njegova barva</i>	

Si Videl, 3. (Podčrtala ter krepko in ležeče označila U. J.)

Na besedilni ravni je pesem preko popolnih in delnih ponovitev besedne zveze *si videl*, referenčnih izrazov, ki jih je mogoče povezati s samostalniško besedno zvezo *plavega človeka* iz prvega verza v pesmi (*mu, plav, plava barva, ga*) ter preko ponovitev stavčne strukture, ki se začinja z veznikom *kako* in nadaljuje z glagolom premikanja oz. z glagolom, ki pomeni spremembo trenutnega stanja, povezana v celoto. To pomeni, da pesem kot celota predstavlja en besedilni svet. Besedna zveza *plavega človeka* glede na predstavljaljivost na kognitivni ravni nakazuje alternativni besedilni svet, ki se gledano v celoti v manjši meri povezuje s sprejemnikovo izkušnjo s svetom, v katerem živi. Besedne zveze *si videl*, *si ga videl*, *si ga čutil*, *si ga slišal*, ki se pojavljajo na začetkih verzov v pesmi, ter uporaba osebnega zaimka *te* v 14., 15. in 18. verzu se nanašajo neposredno na nedefiniranega drugoosebnega referenta, zaradi česar postane na kognitivni ravni tudi sprejemnik neposredno vpleten v dogajanje v besedilu. Poleg tega lahko besedna zveza *si ga videl* na kognitivni ravni predstavlja nekakšen most med aktualnim svetom sprejemnikovih védenj in izkušenj in alternativnim svetom, ki ga nakazuje besedilo. Anaforični zaimek *ga* se namreč po eni strani lahko navezuje na besedno zvezo *plavega človeka*, ki si jo sprejemnik glede na skupne kulturne in družbene izkušnje težje predstavlja kot aktualno, zaradi česar jo lahko poveže z alternativnim besedilnim svetom. Po drugi strani pa lahko anaforični zaimek *ga* v sklopu celotne besedne zveze učinkuje kot nekakšen nagovor, ki je kot del družbeno in kulturno sprejetih konvencij blizu sprejemnikovim izkušnjam s pogovorom. Poleg besednih zvez *si videl*, *si ga videl*, *si ga čutil*, *si ga*

slišal na začetku posameznih verzov pa lahko ritmično na kognitivni ravni pogovor nakazujejo tudi ponavljanja stavčne strukture zaimka *kako* in glagola ter elipsa v 5. verzus pesmi. Elipsi v 5. in 6. verzus sta oblikovno nakazani in zato besedilno predvidljivi. Elipsa v 5. verzus je predvidljiva elipsa besedne zveze *si videl*, katere kognitivna funkcija omogoča povezavo s pogovorom, elipsa v 6. verzus pa besedilno gledano predstavlja izpust glagola. Obe elipsi kognitivno kot neke vrste zamolk v večji meri vpleteta sprejemnika v besedilo.¹¹ Glagoli, ki so uporabljeni v besedilu, nakazujejo dinamičnost in igrivost obstoječega besedilnega sveta in hkrati v povezavi z besedno zvezo *plavega človeka* na kognitivni ravni še dodatno poudarjajo njegovo alternativnost s stališča sprejemnikove izkušnje s svetom. Besedilni svet v pesmi *Si videl plavega človeka* je torej alternativni, na osnovi besedne zveze *plavega človeka*, ki na kognitivni ravni usmerja vse nadaljnje z glagoli povezane predstave, predstavno v manjši meri povezan s sprejemnikovimi izkušnjami s svetom. Ritmična struktura pesmi (ponavljanja besedne zveze *si ga videl oz. si videl* ter neposredno nanašanje na drugoosebnega referenta z osebnim zaimkom *te*) v povezavi s sprejemnikovimi izkušnjami s svetom, v katerem živi, lahko na kognitivni ravni deluje kot pogovor, kar lahko pri sprejemniku v procesu sprejemanja besedila vzdržuje nekakšno vez z aktualnim svetom.

SVETLOBE

Legajo meči z vrhov,
sekajo popoldne dolgih svetlob.
Meči so **brez** šuma, **brez** rezila,
brez ostrine, **brez** teže. *Niso* meči.

So dolgi beli zublji oddaljenega 5
in blizu požara.
Požar **ne** sežiga, **ne** greje,
ne plameni. Požar je iz ogledala od daleč.

Na eni strani svetloba,
na drugi mrak, ki še **ne** prihaja, 10
ne stopa v uro,
ne diha temno v tilnik.
Še **ne** vrši veter večerni žagar.
Ni žagar, **ne** hodi, **ne** počiva, se **ne** približuje.
Ga *ni*. 15

Zarotivte, 7. (Podčrtala ter krepko in ležeče označila U. J.)

¹¹ Elipsa lahko v kakršnikoli govorjeni in pisni komunikaciji sprejemnika vplete v besedilo.

V pesmi je mogoče opaziti neke vrste paradoksn gradnje alternativnega besedilnega sveta, saj se le-ta po eni strani predstavno postopoma razgrajuje, po drugi strani pa hkrati gradi. Kot bi bile posamezne entitete prinesene v sprejemnikovo polje pozornosti in hkrati besedilno odstranjene iz že ustvarjenega besedilnega sveta, kar lahko učinkuje kot nekakšna evokacija, ki na hitro vzbudi pozornost, takoj nato pa je besedilno odstranjena, kognitivno pa zaradi zvočno-ritmične oblikovanosti besedila še vedno na neki način ostane v spominu. Besedilno imajo vse tri kitice podobno skladijsko strukturo, kar nakazuje en besedilni svet. V vsaki kitici se z uporabo glagolov premikanja oz. spreminjanja stanja (*legajo, sekajo*) in oblike glagola biti v pomenu obstajanja (*so*) najprej nakažejo podobe iz narave (*meči z vrhov, požar, svetloba, mrak, veter*), ki so takoj nato besedilno z uporabo členkov *ne* in *še*, predloga *brez* ter oblike glagola biti v pomenu obstajanja (*niso*) zanikane. V prvi kitici so besedilno zanikani glede na sprejemnikovo izkušnjo s svetom predvidljivi deli podobe besede *meči*, kar po eni strani nakazuje alternativni besedilni svet, po drugi strani pa zvočno-ritmična struktura kitice, ki se kaže v pogostosti sičnikov in šumevcev v 3. in 4. verzu, ohranja zvok podobe mečev in posledično na kognitivni ravni pri sprejemniku omogoča stik z aktualno podobo mečev. V drugi kitici so besedilno zanikani glede na sprejemnikovo izkušnjo s svetom predvidljivi deli podobe besede *požar*, s čimer je ponovno nakazan alternativni besedilni svet. Na kognitivni ravni je lahko preko besedne zveze *oddaljenega in blizu* s pomočjo enjambementa poudarjena hitrost premikanja, kar ohranja glede na sprejemnikove izkušnje s svetom aktualno podobo požara. Stik z aktualno podobo požara lahko na kognitivni ravni ohranja tudi zvočno-ritmična struktura 7. in 8. verza, ki se kaže v kopičenju *p-jev, ž-jev, r-jev, g-jev, l-jev* in *d-jev*. V tretji kitici je besedilno zanikana podoba *mraka* in s stališča sprejemnikove izkušnje s svetom predvidljivi deli podobe *vetra*, s čimer je besedilno zopet nakazan alternativni besedilni svet. Vendar lahko na kognitivni ravni zvočno-ritmična podoba stavčne zveze *še ne vrši veter večerni žagar* zaradi kopičenja soglasnikov *š, v, r, č* in *ž* ponovno ohranja stik z aktualno podobo *vetra*. V pesmi je torej besedilno s pomočjo zanikanja in uporabe pik nakazan alternativni besedilni svet, v katerem se na kognitivni ravni lahko zaradi zvočno-ritmične strukture pesmi v večji meri ohranja stik z aktualnim svetom.

Led njenega telesa se stali
pod njegovimi rokami.

Jesen sadov se mu prebudi pod prsti.

Jesen njenega telesa.

**Tvoje telo diši
kot mah pod sadjem, ji reče.**

In ko *ji* reče,

se dva gozda trdovratnih misli
razbežita na dve strani neba.

z božajočimi dlanmi *podirata* 10
skalne zidove med *svojimi* očmi.

Pijan sem od tvojih nog, *ji* reče.

Prah sem na mavrici tvojega diha,
***mu* odgovarja.**

Moje telo je krščeno s tvojim vonjem, 15
***mu* šepeta.**

Potem *obležita* čisto mirna.

In globoko, globoko *pod njima* zašumita
dva gozda, vklenjena v led.

Ampak *onadva ležita* tiha na ploskvi tišine. 20

Tako tiha, da *slišita*,

kako rase *med njima* visok, visok jez.

Mrzla voda pada čezenj.

Jezik iz zemlje, *Dva*, 50. (Podčrtala ter ležeče in krepko označila U. J.)

Besedilni svet sestavljata moški in ženski referent, ki sta besedilno nakazana s slovnično razlikovalnimi oblikami svojilnih in osebnih zaimkov za moški in ženski spol (*njenega, njegovimi, mu, tvoje, ji, svojimi, moje, njima, onadva*). Ti obenem na kognitivni ravni učinkujejo anaforično in povezujejo besedilo v celoto. Oblike za moškega in ženskega referenta so prisotne skozi celotno besedilo, kar nakazuje en besedilni svet. Podoba obeh referentov, ki jo besedilno v prvi in tretji kitici nakazujejo besede »telo«, »roke«, »prsti«, »dlani«, »oči« in »noge«, se na kognitivni ravni glede na sprejemnikove izkušnje s svetom, v katerem živi, povezuje z aktualnim svetom. Genitivne povezave, podčrtane v besedilu, pa kot strukturno sredstvo, ki učinkuje na kognitivni ravni, po eni strani povezujejo podobo obeh referentov z naravo (»led«, »jesen«, »gozd«, »stran neba«, »mavrica«), po drugi strani pa vplivajo na intenziteto možne predstave. Ker se besedilno dane genitivne povezave kognitivno ne skladajo s sprejemnikovimi védenji in izkušnjami s svetom, v katerem živi, to pomeni, da gre za alternativni besedilni svet, katerega koherenca je odprta. Poleg genitivnih povezav lahko na kognitivni ravni na oblikovanje podobe vpliva tudi zaporedno ponavljanje besede *globoko* v 18. verzu in besede *visok* v 22. verzu, s čimer je zaradi spremembe ritma kognitivno poudarjena globina in višina. Časovni okvir besedilnega sveta predstavljata veznik *ko* v 7. verzu in prislov *potem* v 17. verzu, ki v besedilo vnašata vzročno-posledično komponento. V pesmi je uporabljenih kar 18 različnih glagolov,

kar nakazuje precejšnjo dinamičnost besedilnega sveta. Poleg glagolov, ki lahko v določenih primerih učinkujejo tudi kot besedilna povezava z referentoma (*podirata, obležita, ležita*), pa na dinamiko besedilnega sveta vpliva tudi poročani govor (gl. krepko označene dele besedila v pesmi), na osnovi katerega se v besedilu oblikuje nekakšen znotrajbesedilni dialog med referentoma. Poročani govor je besedilno nakazan z besednimi zvezami *ji reče, mu odgovarja* in *mu šepeta*. Besedilni svet v pesmi *Led njenega telesa se stali* je torej alternativni (nakazujejo ga genitivne povezave in metaforični izrazi) in se glede na sprejemnikove izkušnje delno povezuje z aktualnim svetom. Je časovno določen, sestavljata pa ga dva referenta, med katerima poteka znotrajbesedilni dialog, ki, tako kot uporaba številnih glagolov, vpliva na dinamiko besedilnega sveta.

Glede na dejstvo, da Zajčeva poezija učinkuje na zvočno-ritmični in pomenski ravni, je mogoče ugotoviti, da na besedilni ravni posamezne besedilne svetove nakazujejo leksemske povezave znotraj besedila, deiktični izrazi, elipse, enakost skladenjske strukture ter skladenjske strukture, ki omogočajo povezavo z že ustaljenimi besedilnimi vzorci, kot je bilo prikazano na primeru pesmi *Si videl plavega človeka*. Kognitivno pa zvočno-ritmične učinke omogočajo zlasti asonance in aliteracije glede na izbiro besednih oblik (npr. stavčna zveza *še ne vrši veter večerni žagar* v pesmi *Svetlobe*) ter različna ponavljanja in paralelizmi neke skladenjske strukture (Jarnovič 2004: 95).

Kar se tiče samih besedilnih svetov, bi bilo glede na nekaj zgornjih primerov analiz mogoče zaključiti, da se stopnja alternativnosti besedilnega sveta povečuje premosorazmerno s stopnjo razrahljanosti skladenjskih struktur, ki vpliva na leksikalno kohezijo. Če je skladenjska struktura zelo razrahljana, je vzpostavljanje besedilnega sveta v procesu sprejemanja besedila možno predvsem na osnovi podobnosti na zvočno-ritmični ravni, kar je bilo prikazano na primeru analize besedilnega sveta pesmi *Si videl plavega človeka*. Na zvočno-ritmični ravni se lahko, kot je bilo prikazano na primeru analize pesmi *Svetlobe*, kognitivno ohranja besedilno zanikan besedilni svet (Jarnovič 2004: 93). Na dinamiko alternativnega besedilnega sveta vpliva količina in vrsta uporabljenih glagolov, število besedilno nakazanih referentov ter dialog med referenti, kar je prikazala analiza pesmi *Led njenega telesa*. Analiza pesmi *Biti kaplja* pa je prikazala, da na večjo povezavo z aktualnim besedilnim svetom s strani sprejemnika vpliva odprtost koherence in predstavljivost besedilno nakazanih podob s stališča sprejemnikove izkušnje s svetom, v katerem živi.

Sklep

Analiza besedilnih svetov s pomočjo kognitivnostilističnega pristopa je prikazala in osvetlila tiste vidike in načine gradnje pesniških besedilnih svetov, ki so v ospredju, če je besedilo pojmovano kot celota v kontekstu, pri čemer sprejemnik kot del besedila kontekst aktivno sooblikuje. Tovrstna analiza torej besedilo »približa« posameznikovim védenjem in izkušnjam v neki kulturi in družbi, kar omogoča bolj poglobljeno in trajnejše poznavanje besedil ter ob primerni motivaciji tudi tvorbo analizirane vrste besedil, kar lahko posledično prispeva tudi k razvoju funkcionalne pismenosti pri posamezniku.

V poeziji Daneta Zajca so besedilni svetovi večinoma alternativni in se v različni meri povezujejo z aktualnim svetom. Različne zaradi razrahljane skladnje odprte strukture in težje predstavljive podobe z vidika sprejemnikovih védenj in izkušenj s svetom, v katerem živi, ki so ena od značilnosti sodobne poezije, od sprejemnika v procesu sprejemanja besedila zahtevajo uporabo večje količine zavestnih inferenc, ki so zahtevnejše in trajajo dlje časa. To dejstvo implicitno omejuje krog naslovnikov tovrstnih besedil in bi mogoče lahko predstavljalo enega od argumentov, zakaj sodobna poezija pogosto ne velja za priljubljeno branje.

Viri

Zajc, Dane, 1958: *Požgana trava*. Ljubljana: samozaložba.

Zajc, Dane, 1961: *Jezik iz zemlje*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Zajc, Dane, 1985: *Zarotitve*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Zajc, Dane, 1998: *Si videl*. Ljubljana: Dolenc.

Zajc, Dane, 1990: *Pesmi*. Ljubljana: Emonica.

Literatura

Beaugrande, Robert Alain de in Dressler, Wolfgang Ulrich, 1992: *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park.

Beaugrande, Robert Alain de, 1985: Text Linguistics in Discourse Studies. Van Dijk, Teun A. (ur.): *Handbook of Discourse Analysis: Disciplines of Discourse I*. London: Academic Press. 41–70.

Bjelčević, Aleš, 1997/1998: Svobodni verz: Svobodni verz ni niti iregularni silabotonični, niti naglasni verz. *Jezik in slovstvo* 43/6. 255–268.

Červenka, Miroslav, 2003: *Fikční světy lyriky*. Praha–Litomyšl: Paseka.

Enciklopedický slovník češtiny (ESČ), 2002. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Fillmore, Charles J., 1985: Linguistics as a Tool for Discourse Analysis. Van Dijk, Teun A. (ur.): *Handbook of Discourse Analysis: Disciplines of Discourse 1*. London: Academic Press. 11–40.

Gorjanc, Vojko, 1998a: *Besediloslovni vidiki slovenskega znanstvenega jezika*. Magistrsko delo. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko Filozofske fakultete.

Gorjanc, Vojko, 1998b: Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila. *Slavistična revija* 46/4. 367–369.

Gorjanc, Vojko, 1999: Kohezivni vzorec matematičnih besedil. *Slavistična revija* 47/2. 139–159.

Gorjanc, Vojko, 2005: Diskurz slovenskih spletnih forumov – dokončen pokop strpnosti? Stabej, Marko (ur.): *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 41. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Zbornik predavanj. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 20–30.

Hoffmannová, Jana, 1997: *Stylistika a ...*. Praha: Trizonia.

Korošec, Tomo, 1981: Besediloslovna vprašanja slovenščine. Kmecl, Matjaž, Črnivec, Ljubica, Čuk, Metka, Weiss, Peter (ur.): *17. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Zbornik predavanj. Ljubljana: Oddelek za slavistiko Filozofske fakultete. 173–186.

Korošec, Tomo, 1986: K besedilni soveznosti časopisnega sporočila. Vidovič Muha, Ada (ur.): *22. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Zbornik predavanj. Ljubljana: Oddelek za slavistiko Filozofske fakultete. 49–59.

Korošec, Tomo, 1988: Besedilni nastop. *Slavistična revija* 36/1. 81–99.

Korošec, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

Korošec, Tomo, 2004: K tipologiji oglaševalnih besedil. Kržišnik, Erika (ur.): *22. simpozij Obdobja: Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Zbornik predavanj. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 199–228.

Kranjc, Simona, 2004: Besedilo v sodobnih medijih in pouk slovenščine kot tujega jezika. Stabej, Marko (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 40. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 68–79.

Nebeská, Iva, 1992: *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H.

- Novak, Boris A. (ur.), 1995: *Dane Zajc*. Ljubljana: Nova revija (Zbirka Interpretacije).
- Schlamberger Brezar, Mojca, 1996: *Zgradba pogajalske komunikacije*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Semino, Elena, 1997: *Language and world creation in poems and other texts*. London–New York: Longman.
- Semino, Elena in Culpeper, Jonathan (ur.), 2002: *Cognitive stylistics: Language and cognition in text analysis*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Stabej, Marko, 1994: *Slovenski pesniški jezik prve polovice 20. stoletja*. Magistrsko delo. Ljubljana: ZIFF.
- Stabej, Marko, 2002: Deiktika v slovenskih pesniških besedilih 2. polovice 19. stoletja. Banja Luka–Beograd. 339–348.
- Stockwell, Peter, 2002: Miltonic texture and the feeling of reading. Semino, Elena in Culpeper, Jonathan (ur.): *Cognitive stylistics: Language and cognition in text analysis*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 73–95.
- Su, Soon Peng, 1994: *Lexical Ambiguity in Poetry*. Longman Group UK Limited.
- Van Dijk, Teun A., 1985: Introduction: Discourse Analysis as a New Cross-Discipline. Van Dijk, Teun A. (ur.): *Handbook of Discourse Analysis: Disciplines of Discourse 1*. London: Academic Press. 1–10.
- Van Peer, Willie in Graf, Eva, 2002: Between the lines: Spatial Language and its developmental representation in Stephen King's IT. Semino, Elena in Culpeper, Jonathan (ur.): *Cognitive stylistics: Language and cognition in text analysis*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 123–153.

Literatura na spletu

- Hidalgo Downing, Laura: *Text World Creation in Advertising Discourse*. <<http://www.ucm.es/info/circulo/no13/hidalgo.htm>> (dostopno 4. decembra 2005).
- Hidalgo Downing, Laura: *Alice in Pragmaticland: Reference, Deixis and the Delimitation of Text Worlds in Lewis Carroll's Alice Books*. <<http://www.ucm.es/info/circulo/no2/hidalgo.htm>> (dostopno 4. decembra 2005).
- Lahey, Ernestine: *All the World's a Subworld: Direct Speech and Subworld Creation in 'After' by Norman MacCaig*. <<http://www.nottingham.ac.uk/english/nlc/lahey.pdf>> (dostopno 4. decembra 2005).
- Gavins, Joanna: *Absurd Tricks with Bicycle Frames in the Text World of The Third Policeman*. <<http://www.nottingham.ac.uk/english/nlc/gavins.pdf>> (dostopno 4. decembra 2005).